

Bodnár János Kristóf

WITTGENSTEINI KÖZELÍTÉSEK A „VELESZÜLETETT SZOCIALITÁS” KÉRDÉSÉHEZ ÉS ENNEK A „TABULA RASA – IDEA INNATA” VITÁVAL VALÓ KAPCSOLATÁHOZ*

E sorokkal¹ nem arra teszek kísérletet és nem is lehet a célom, hogy a modern pszichológia egy jól körülhatárolható diszciplínájának partikuláris problémáira adott válaszairól kimutassam, hogy azok tévesek, vagy a filozófia domíniumából nézve feloldhatatlan fogalmi zűrzavartól szenvednek. Nyilvánvaló, hogy e tudományterület (s főként annak empirikusan megválaszolható és megválaszolható) szakkérdéseivel szembeni inkompetenciám és fogalmi hálójának sajátos használatában való járatlanságom miatt sem volna érdemes erre vállalkoznom. Ám szem előtt tartva filozófia és pszichológia vizsgálati horizontjának metszetét, melyet erősen reduktív, de talán e dolgozat célja szempontjából megengedhető leegyszerűsítéssel élve az *alapvető antropológiai* kérdések iránti érdeklődésükben jelölhetünk meg, talán nem okvetlenül sikertelenségre kárhozottat megközelítés Wittgenstein gondolatai felől faggatóra fogni a *veleszületett szocialitás* kérdéskörét s annak tágabb kontextusát. Főleg úgy, hogy e cél nem az, hogy végre megadjuk a *helyes(ebb)* választ *ugyanarra* a kérdésre, csupán annyi, hogy a wittgensteini *fogalmi* (logikai, grammatikai) *analízissel* közeledve ahhoz átláthatóbbá tegyük e kérdés topológiáját, s e kérdéscsokorból megpróbáljuk kiemelni azokat, amikre választ találni e diszciplínák valamelyikének valóban módjában állhat, különválasztva azoktól, melyek ál-kérdésnek, ál-problémának bizonyulnak majd ezen organon alkalmazása során. Elemzésemben e két terület és vizsgálati mód komplementaritásának s produktív együtt-alkalmazhatóságának lehetőségességét veszem alapul; a kritika sosem a cáfolás és a meghaladás, hanem mindig a konstruktív kiegészítés szándékától vezérelt.

127

* A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Jelen írás a *Some remarks on the question of innate sociality from a late-Wittgensteinian perspective* című írásom magyarra fordított, átdolgozott és kibővített verziója

E vizsgálódáshoz Ludwig Wittgenstein két, az episztemológiai, nyelvfilozófiai és antropológiai kánonra nagy hatást gyakorló elképzelését szeretném segítségül hívni. Ezek az ún. *zsanér-meggyőződésekről* írt megjegyzései, valamint az ún. *szabálykövetési* belátások. Előjáróban annyit még érdemes megjegyeznünk a wittgensteini filozófiáról általában, hogy az hangsúlyosan nem empirikus, explanatórikus és definitórikus, sokkal inkább *terápia-ként* tekint önmagára, mely az *átlátható ábrázolásra* való törekvéstől vezérelt, ott, ahol nyelvünk 'szabadságra megy' s grammatikánk pókhálójába gabylyodunk – jelen esetben a *veleszületett szocialitás* és a *nature-nurture* vita gyakran igen kusza tájain kalandozva. E *zsanér-meggyőződésekről* poszt-humusz megjelentetett művében, az *A bizonyosságról*ban ír a legrészletesebben Wittgenstein.

E mű 83-as paragrafusában így fogalmaz: „*Bizonyos tapasztalati állítások igazsága hozzátartozik vonatkoztatási rendszerünkhöz*” (WITTGENSTEIN, 1989: §83). E tapasztalati állításokat (melyeket inkább 'tapasztalati állítás formájú állításoknak' kell tekintenünk²), melyek *világképünk alapjaihoz* tartoznak (annak *folyómedréhez*,³ hogy az *A bizonyosságról* egyik központi metaforájával szóljunk), e *zsanér-hiteinket*⁴ illetően nem tudunk elképzelni olyan szitu-

² Erről ld. még a 96.: „*El tudnánk képzelni, hogy bizonyos mondatok, melyek formájuk szerint tapasztalati állítások, megszilárdultak, és hogy a nem megszilárdult, folyékony tapasztalati állítások vezérfonalaként működnek; s hogy ez a viszony idővel változik azáltal, hogy a cseppfolyós állítások megdermednek és a szilárdak folyékonyvá válnak.*” és a 308. paragrafusokat: „*Azaz az érdekel minket, hogy bizonyos tapasztalati állításokat illetően nem lehetséges kétely, ha ítélet egyáltalán lehetséges. Vagy ez is: hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem minden, aminek tapasztalati állításformája van, tapasztalati állítás*”

³ Ehhez ld. a 97. paragrafust: „*A mitológia ismét föllovdhat, a gondolatok medre megváltozhat. Különbséget teszek a folyómederben hömpölygő víz mozgása és a folyómeder eltolódása között, ámbar a kettő között nincs éles határ*”

⁴ Ehhez ld. a 341.: „*Azaz a kérdések, amelyeket fölteszünk és kételyünk azon nyugszanak, hogy a kételkedés bizonyos állításokra nem vonatkozik, melyeken, mint valami zsanéron, a kérdések forognak.*”, a 343.: „*De nem úgy áll a dolog, hogy bizony mindent nem tudunk megvizsgálni, és kényszerből emiatt a feltételezéssel kell beérnünk. Ha azt akarom, hogy az ajtó forogjon, a zsanéroknak szilárdan kell állniuk.*” és a 153. paragrafusokat: „*Azokat az állításokat, amelyek bizonyosak számomra, nem kifejezetten tanulom. Utólag tudom őket megtalálni, mint egy forgó testnek a forgási tengelyét. Ez a tengely abban az értelemben nem szilárd, hogy bár rögzített, de a mozgás körülötte határozza meg mozdulatlanként*”

ációt, ahol vagy aminek hatására ezekben ténylegesen kételkedni tudnánk:⁵
 „Ha valaki kételkedne abban, hogy a Föld létezett száz évvel ezelőtt, úgy azért nem

E bizonyosságokat nem tudjuk 'felmondani' vagy 'fölsorolni', nem 'kívülről, listaszerűen' látjuk őket, hanem „az életem mutatja meg, hogy tudom, vagy hogy biztos vagyok: ott áll egy fotel, van egy ajtó stb. Azt mondom például a barátomnak: »Fogd ott azt a fotelt«, »Csukd be az ajtót« stb. stb.” (WITTGENSTEIN, 1989: §7). Daniel Moyal-Sharrock *Understanding Wittgenstein's On Certainty* című monográfiájában e zsanérmeggyőződések taxonomizálására, rendszerezésére tesz kísérletet, mely plauzibilis bár lehet, de olvasatomban a wittgensteini intenciókkal épp szembemegy. E zsanérhitek interpretációjában nem tartalmiságuk, (bármilyen jegy alapján leírható) jellegzetességeik alapján válnak azzá, amik: zsanérokka, hanem tudásunk, episztéménk (transzcendentális) struktúrája az, mely a bizonyos és a tudható/kétfelhető 'pólusokra' osztja fel világképünket.

⁵ Ami nem jelenti azt, hogy ezek – nyelvjátékunk, életformánk s világképünk változásával egyetemben – ne változhatnak, ezekkel szemben a szemléletmód megfordulása, a világnézet változása során igenis kialakíthatunk *reflexív* viszonyt, azokat megkérdőjelezhetjük – ám ekkor már (legalábbis e zsanér-hitek tekintetében) egy másik nyelvjátékban vagyunk, melyben ugyanúgy lesznek ilyen (aktualiter és praktice) reflektálhatatlan világkép-megalapozó hitek. Erről ld. a 96., 97., 256 és a 336. paragrafusokat. Azt is fontos látnunk, hogy bizonyos *nagyon általános zsanér-meggyőződések* (kvázi 'univerzálisak', ha e kifejezés használata nem fenyegetne azzal, hogy valami olyan *pozitív emberi természettörténet* pozitivistá leírását kívánjuk beleolvasni a késő-wittgensteini gondolatokba, mely *pozitivitás* veszélyesen szemléletidegen lenne az egész filozófiai terápia célkitűzésétől) megváltozását (ilyenek például 'vannak fizikai tárgyak', melyek 'nem változtatják ok nélkül az alakjukat', a 'nevem N.N.') közös emberi cselekvésmódunk talajából – azaz leghétköznapibb tapasztalatunk teréből – nézve praktice elképzelhetetlenek tartjuk. S mégis, legáltalánosabb nyelvjátékainkat, a játszhatóság feltételeit *logikailag, grammatikailag* vizsgálva ezek megváltozása sem zárható ki, legalábbis mintha erre utalnának a következő megjegyzések: az *A bizonyosságról* 63. paragrafusa: „Ha a tényeket máshogy képzeljük el, mint ahogyan vannak, akkor bizonyos nyelvjátékok elveszítik fontosságukat, mások pedig fontossá válnak. És így változik, ámbár fokozatosan, a nyelv szókincsének a használata” vagy a szinte ugyanerről beszélő *Vizsgálódások* textus: „Nem azt állítom (egy hipotézis értelmében): ha ezek és ezek a természeti tények másmilyenek lennének, akkor az embereknek más fogalmaik lennének. Hanem azt mondom: aki azt hiszi, hogy bizonyos fogalmak minden további nélkül helyesek, s hogy akinek más fogalmai vannak, az éppen azt nem látja be, amit mi belátunk – nos, az képzeljen csak el bizonyos nagyon általános természeti tényeket másképpen, mint ahogyan mi megszoktuk, és akkor érthetővé válnak számára a megszokottól eltérő fogalmi

érténém ezt meg, mert nem tudnám, hogy ez az ember mit fogadna még el evidenciaként és mit nem.” (WITTGENSTEIN, 1989: §231). A tudás és bizonyosság nyelvjátékait leíró paragrafusok⁶ ezeket egyfajta transzcendentáléként kezelik: ahhoz, hogy valamiben (értelmesen) kételkedni tudjak (mely pedig a tudás feltétele is, mert csak arról állítható értelmesen, hogy tudom, ami kapcsán kétely egyáltalán – logikai, grammatikai értelemben – felmerülhet), valami(k)ben már eleve bizonyosnak kell lennem:⁷ „Tudományos vizsgálódásunk logikája változik, s így azok a kérdések is, melyek vizsgálat tárgyai lehetnek. Emellett mindig vannak olyan kérdések, melyek nem kérdések, hanem meggingathatatlan előfeltevések számunkra. Egyes dolgok bizonyosnak tűnnek számunkra, és kivonjuk őket a fogalomból. Mondhatni, holtoágányra toljuk őket” (WITTGENSTEIN, 1989: §210).

Moore „Tudom, hogy ez itt egy kéz” kijelentése is ezért lesz problematikus, mivel tudásról csak ott van értelme⁸ beszélni, ahol e tudás megalapoz-

képződmények”. Hiszen a késői koncepció egyik tanulsága éppen az, hogy bár a tényeket nyelvjátékaink teremtik meg számunkra, ám e transzcendentális fundamentumhoz bizonyos tapasztalati állítások is hozzátartoznak, illetve a nyelvjáték lehetősége bizonyos tények meglétének a függvénye. Erről ld. az 513. és a 617. paragrafusokat, illetve a *Vizsgálódások* 242. paragrafusát.

⁶ Ehhez ld. pl. a 105.: „Minden ellenőrzés, egy föltevés minden megerősítése és cáfolata eleve egy rendszeren belül történik. Ez a rendszer pedig nem érveinknek többé vagy kevésbé önkényes és kétes kiindulópontja, hanem hozzátartozik annak lényegéhez, amit érveknek nevezünk. A rendszer az érveknek nem annyira kiindulópontja, mint életeleme”, a 156.: „Ahhoz, hogy az ember tévedjen, az emberiséggel eleve megegyezően kell itélnie”, a 454.: „Vannak esetek, amelyekben a kétely értelmetlen, és mások, amelyekben logikailag lehetetlennek tűnik. És, úgy tűnik, nincs közöttük élet határ” és a 670. paragrafusokat: „Lehetne az emberi kutatás alapelveiről beszélni” - itt az alapelvet olvasatomban nyugodtan helyettesíthetjük a lehetőségfeltétel szóval.

⁷ Ehhez ld. még a 87. paragrafus: „Nem lehet-e egy állító mondatot, mely hipotézisként funkcionálhat, a kutatás és a cselekvés alapállításaként is használni? Azaz nem lehet-e egyszerűen kivonni a kétely köréből, ha nem is mindjárt kimondott szabály szerint? Egyszerűen mint magától értetődőt fogadjuk el, és sosem tesszük kérdésessé, sőt talán ki sem mondjuk”

⁸ Noha végig szem előtt kell tartanunk e filozófia *terapikusságából* kiindulva, hogy Wittgenstein itt sem deklarálni akar valami olyan, nyelvünk és világvégünk természetére vonatkozó belátást, melyet a hétköznapi racionálissal átgondolva nem, csak a filozófiai organonnal érhetnénk el; nincsen létra, melyen felmászva most

ható, megalapozni pedig csak egy olyan kijelentéssel lehet egy másikat, mely bizonyosabb, megalapozottabb annál, melyet megalapozni kívánunk vele. Ám a „Tudom, hogy ez egy kéz” típusú kijelentések esetében nem találhatunk olyan kijelentéseket, melyek megalapozottabbak lennének ezeknél, hiszen ha azt nem *tudom* (vagy *vagyok ebben biztos*), hogy ez egy kéz (vagy hogy „A nevem N. N.”, „Léteznek külső tárgyak”), akkor kérdésessé válik, hogy értem-e egyáltalán szavaimat; nem lesz világos, hogy ezeket *nem tudva* hogyan tudhatnék bármit is? Másképpen: tudásról csak ott van értelme beszélni, ahol kételyről is lehet – ám e fundamentális szerepű kijelentések negációját nem lehet értelmesen állítani, pontosabban negációjuk elfogadásával egész világképünk borulna fel; negációjuk nemcsak egy elem helyzetéről állítana valami megszokottól eltérőt hétköznapi hiteink rendszerében, hanem e rendszert *magát* kérdőjelezné meg. Ha komolyan ki tudom jelteni, hogy „Tudom, hogy ez nem a kezem” a kezemet nézve (hétköznapi körülmények között), úgy nemcsak egy episztemológiailag eltérő, esetleg inkommenzurábilis platformra kerülnek az emberiségtől, hanem maga az válna kérdésessé, hogy minden morfológiai hasonlóság ellenére magam (józan eszű) ember vagyok-e még? Képtelen lennék részt venni a tudás, a tanulás, s tágabban véve a szocializáció nyelvjátékában.

Most térjünk át a *Filozófiai vizsgálódások* magját alkotó szabálykövetési belátások ismertetésére. Wittgenstein saját szavaival:

„»Tehát bármit teszek, az összeegyeztethető a szabállyal?« – Hadd kérdezzek így: *Mi dolga van a szabály kifejezésnek – mondjuk az útjelzőnek – az én cselekedeteimmel? Miféle kapcsolat van közöttük? – Nos, körülbelül ez: betanítottak, hogy erre a jelre egy bizonyos módon reagáljak, és most így reagálok. (...) Paradoxonunk ez volt: a szabály nem tudja megszabni, miképpen cselekedjünk, hiszen minden cselekvésmódot összhangba lehet hozni a szabállyal. A válasz pedig így szólt: ha mindegyiket összhangba lehet hozni a szabállyal, akkor szembe is lehet vele állítani. Ezért itt sem összhangról, sem pedig ellentmondásról nem beszélhetnénk. Hogy itt valami félreértés van, az már abból is látszik, hogy ebben a gondolatmenetben értelmezést értelmezés mögé állítunk; mintha minden egyes értelmezés legalábbis egy pillanatra megnyugtatna minket, mindaddig, amíg újabb értelmezésre nem gondolunk, amely megint csak a korábbi mögött rejlik. Ezzel mutatjuk meg ugyanis, hogy van a szabálynak olyan felfogása, amely nem értelmezés; a szabály helyett az alkalmazás so-*

(egy illuzórikus, nyelven kívüli/túli/felüli nézőpontból) *végre* beláthatnánk egy eddig rejtett igazságot.

rán, esetről esetre megmutatkozik abban, ami »szabálykövetés«-nek, illetve amit a »szabállyal szembeni cselekvés«-nek nevezünk. Ezért vagyunk hajlamosak azt mondani: minden szabálykövető cselekvés értelmezés. De »értelmezés«-nek csak azt kellene nevezni, ha a szabály egyik kifejezését egy másikkal helyettesítjük. (...) Ezért a 'szabálykövetés' – gyakorlat. És azt hinni, hogy a szabályt követjük, nem azonos azal, hogy követjük. És ezért nem lehet a szabályt 'privatim' követni, különben azt hinni, hogy a szabályt követjük, ugyanaz volna, mint a szabályt követni'. (...) Amikor a szabályt követem, nem választok. A szabályt vakon követem." (WITTGENSTEIN, 1998: §198, §201, §202, §219)

Arról, hogy világgépünk alapjaihoz közeledve (mikor egy radikálisan különböző világgépbelivel polemizálunk) egy ponton túl a magyarázatból átlépünk leírásba,⁹ a *Vizsgálódások* 217. paragrafusában így ír Wittgenstein:

„»Hogyan vagyok képes egy szabályt követni?« – ha ez a kérdés nem az okokra irányul, akkor annak igazolására, hogy a szabályt követve így cselekszem. Ha az indokokat kimerítettem, akkor kemény sziklához érek, és ásóm visszahajlik. Ekkor hajlamos vagyok azt mondani: »Így cselekszem, és kész.« (Emlékezz arra, hogy magyarázatokat olykor nem a tartalmuk, hanem a magyarázat formája végett követelünk. Követelésünk architektonikai; a magyarázat egyfajta látszatpárkány, amely nem tart semmit.)" (WITTGENSTEIN, 1998: §217)

132

E szabálykövetés nem-determinatív, azaz a szabály kauzális értelemben nem határozza meg, hogyan kövessem, hogy mi számít e szabály követésnek; a szabály és a szabály követése közötti kapcsolat grammatikai. E szabálykövetés vak (mely meglátás olvasatomban párhuzamba állítható a későbbi életműszakaszban kikristályosodó antifundamentalizmus kérdéskörével), hiszen a szabály nem 'mondja', nem súgja meg nekem, nekünk, hogyan kövessem (még ha hétköznapi tapasztalataink gyakran e beszédmódra is hajlamosítanak bennünket), az intuíciót hasztalan parafrázisnak tekinti Wittgenstein. A szabályok (bizonyos értelemben) nem kimondhatók, vagy sokkal inkább kimondásukkal még nem tudjuk meghatározni a szabálykövetés módját; szabály és a szabály követése *komPLICIT*, a szabály a szabálykövetés *publikus gyakorlatának* eseteiben mutatkozik meg (a tractatusi *mondás-mutatás*, pontosabban megmutatkozás különbsége felől értve a szabály-

⁹ Mint a 164. „Nincs-e vége az ellenőrzésnek?“, a 189. „A magyarázattól egyszer el kell jutni a pusztá leírásig“, a 192. paragrafusokban olvasható: „Természetesen van igazolás; de az igazolásnak van vége“

követést). Valamint a szabálykövetés lényege, hogy megengedi a tévedés lehetőségét, mozgásteret hagy, a szabály nem rögzítheti előre minden alkalmazását – vagy inkább: egy-egy alkalmazásra mindig lehet úgy tekinteni, hogy *ez ennek* a szabálynak az *alkalmazása*. A szabályok fontos jellemzője – a *Vizsgálódásokban* később tárgyalt ún. *privátnyelv kritika* felől nézve most – hogy szükségképpen publikusnak kell lenniük (ez természetesen *grammatikai* megjegyzés), illetve minden szabály csak annyiban funkcionálhat szabályként, amennyiben publikussá tehető. A nyelvjátékok általános jellemzője, hogy legalább *két* ember kell a 'játásukhoz', s hogy (ebből következően, noha némileg cizellálva ezt) a játékszabályoknak nemcsak játszhatónak, de bárki számára *megtaníthatónak* is kell lenniük. A szabálykövetés mindig publikus, mindig gyakorlat; azt hinni, hogy a szabályt követem, nem egyenlő azzal, hogy a szabályt ténylegesen követném, ehhez a játékban résztvevő többiek elismerése is kell, hogy ti. én is *ezt* a játékot játszom *velük*.

De mi dolga e két, látszólag szűk értelemben nyelvfilozófiai megfontolásnak a *veleszületett szocialitás*, tágabban pedig a „tabula rasa-idea innata” vitával? Úgy vélem, hogy nagyon is sok, bár azt fontosnak tartom újra kiemelni, hogy a fogalmi analízis tanulságai nem biztosítanak, nem biztosíthatnak újabb, helyesebb válaszokat e pszichológiai kérdésekre. Ám annak a felmutatása, hogy maga a kérdés illetően feltétele s megválaszolása fogalmi kuszasága miatt bizonyos tekintetben több bonyodalmat vet fel, mint old meg, talán nem minden tanulság nélkül való a psziché tudománya számára sem. S még valami a konkrét elemzés előtt: a wittgensteini gondolatrendszer egyik markáns elképzelése, hogy – itt helyszűke miatt ki nem fejtendő okokból – elutasítja az 'etika' *kimondhatóságát*. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, hogy eloszlassam a gyanút, miszerint vizsgálódásom jelen probléma, azaz a korai kötődés s a szülői felelősség és nevelés kérdéseinek kapcsán azt sugallná: egy wittgensteini kritika és olvasat meg tudná mondani, mik a helyes gyermeknevelés *sine qua non*jai.

Mindössze arra szeretnék vállalkozni, hogy megmutassam: hogyan lehet e kérdést világosabban megfogalmazni, s egy körülhatárolhatóbb megfogalmazás által rávilágítani arra, hogy miért nehéz helyes, s ami fontosabb, univerzálisan helyes választ adni rá; s némileg tágítva vizsgálati fókuszun-

kon: hogy miért kételkedem néha az evolúciós pszichológia eredményeinek heurisztikusságában. Mellyel, hangsúlyozom, nem azt állítom, hogy az evolúciós pszichológia kérdései ne lennének relevánsak, mindössze annyit szeretnék megmutatni, hogy ezen 'újdonságuk' – újra Wittgensteinnel szólva – nem feltétlenül ad hozzá bármit is életproblémáink megoldásához. Vegyük tehát szemügyre, mit is jelentene a *veleszületett szocialitás* fogalma, főként, a *tabula rasa* vita fénykörében.

A *veleszületett szocialitással* operáló evolúciós pszichológiai megközelítések¹⁰ központi tézise, miszerint már az újszülöttek is (pontosabban: a szinte újszülöttek is) utánoznak, célja szerint olyasmi lenne, mely egy új, igaz (empirikusan ellenőrizhető) állítást fogalmaz meg az emberrel, az emberiséggel kapcsolatban a pszichológia és/vagy az antropológia tudományának nyelvén. Ha valóban empirikus állításként, tehát *tudásként*, ellenőrizhető ismeretként szeretnénk e téziszre tekinteni, úgy feltehetjük a kérdést: mi lenne, ha az újszülöttek nem lennének képesek az utánzásra? Ekkor meg kellene *tanulniuk* utánozni, s ez e kifejezések *logikai (grammatikai)* elemzése nyomán problematikusnak bizonyul. A tanulást és az utánzást ugyanis a hétköznapi nyelvhasználat – melynek primátusa a wittgensteini gondolkör egyik alapvetése – e konkrét esetben nagyon is gyakran szinonimákként kezeli. (Emellett természetesen elképzelhető a tanulásnak olyan értelme, amely nem szinonim az utánzással, ahogy olyan utánzás is elképzelhető, mely nem „tanulni akarásból” fakad, ám az infánsok 'tanulása' esetében, úgy vélem, evidens e felcserélhetőség.) Másként fogalmazva: a probléma talán abból ered, hogy az imitáció képességét itt valami tartalmasként, s nem csupán lehetőségfeltételként- és keretként, (vagy másképp: transzcendentálékként, antropológiai állandónkként) kezeljük. E nehézség a *veleszületett szocialitás* fogalmi elemzése kapcsán még plasztikusabbá válik.

A *veleszületett szocialitás* fogalmának 'tartalmaskénti' felfogását első-sorban az gyengíti, hogy az a (pszichológiai) fogalmi keret, melyen belül *tartalmas* és ellenőrizhető kijelentésként felmerül, legalábbis olvasatomban, bizonyos értelemben már eleve az ember mint *zoon politikon*, a *társas lény* bevett képén alapul. (Természetesen eljátszhatnánk a meta-kérdéssel: mit jelentene a *pszichológia* olyan lények „közösségében”, akik körében e „közösség” csupán a 'nem-szociálisként' felfogott *egyedek* szigorúan kontin-

¹⁰ Például Meltzoff és Moore *homo imitans* vagy Molnár és Nagy *homo provocans* elképzelései.

gens, csak fizikai és biológiai értelemben felfogott egymás-mellé rendeltségét s rakottságát jelenti, nem pedig tényleges közösséget, *societast*? Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy ne létezhetne – ahogy ténylegesen létezett s létezik ma is – olyan pszichológiai irányzat, mely nem veszi evidenciának, sőt, indetermináns tényezőként kezeli az ember *szociális beágyazottságát*. Dolgozatom további részében azonban, ahogy eddig is tettem, a pszichológia szociális 'felfogását' veszem alapul – nem utolsósorban azért, mert wittgensteini fogalmi keretben más megközelítést bajosan lehetne értelmezni. Másrészt pedig úgy tűnik, a *homo imitans* elképzelés képviselői is e paradigmán belül fejtik ki elképzeléseiket.) De ugyanez a helyzet, ha az embert *eszes állatként*, *animal rationaleként*, s főként, ha *nyelvhhasználó állatként* fogjuk fel – ismét Wittgenstein szabálykövetési belátásaira támaszkodva ugyanis sem a racionalitás, a tudás, sem a nyelv nem lehet *privát*. A *veleszületett szocialitás* kifejezés második tagja e belátások mentén tautológiának tűnik, hiszen így is megfogalmazható: „a szociális lények (veleszületetten vagy sem, még nem tudjuk) szociálisak”. (Nota bene: Wittgenstein szerint a tautológiák, nonszenszek lehetnek terapikusak, például „etikai kijelentéseink” is felfoghatók ilyen terapikus nonszenszekként – még ha a szerteágazó Wittgenstein-exegézis néhány iskolája a nonszensz kijelentések ezen felfogását nem is osztja.)

Vegyük most szemügyre a *veleszületett szocialitás* másik tagját, a *veleszületettség* fogalmát, s ennek keretében azt a kérdést is, hogy e megfogalmazás mennyiben menne – vagy mehetne – szembe a *tabula rasa* elképzeléssel. A „Tudom, hogy ez egy kéz”-hez hasonlóan, hogy megállapíthassuk, nem nonszensszel állunk-e szemben, próbáljuk meg tagadni a *veleszületett szocialitás* kijelentést is! Tagadása a *tanult szocialitás* lenne (a „később kialakuló szocialitással” kapcsolatos aggályokat lásd lentebb), ám erről, a szabálykövetési belátások mentén felmutatható, hogy nonszenszhez vezet – ha pedig egy állítás tagadása nonszensz lesz, akkor az állítás maga is szükségképpen az. Mert mit jelentene a *tanult szocialitás*, mit jelentene *megtanulni* a szocialitást – főként, ha felidézzük a korábban említett felcserélhetőségi relációt imitációs és tanulási képesség között? Ha ráadásul még a *szocialitást* is felcseréljük a *tanulásra* (főleg, mivel ezen irányzat gyakran *imitációs* képességről beszél), azaz *tanult tanulási képességként* fogalmazzuk meg, regresszus áll elő. Megtanulunk tanulni,¹¹ ám mi alapján tanuljuk meg

¹¹ WITTGENSTEIN: 1989: §283

helyesen tanulni a tanulást – és így tovább a végtelenségig? A wittgensteini megfontolások szerint egyedül nem lehet egy szabályt követni, az mindig *szociális* együtt-cselekvések sora; a tanulás pedig nem más (minden más nyelvjátékhoz hasonlóan, s a tanulás is nyelvjáték), mint szabálykövetés. Röviden: ahhoz, hogy *megtanulhassam* a szocialitást, már eleve szociálisnak kell lennem, hiszen egyedül tanulni (vagy bármilyen nyelvjátékot játszani) képtelenség, így a szocialitást magát nem tanulhatom. Ezt így is megfogalmazhatjuk: a veleszületett nemcsak, hogy nem áll szemben a tanulttal a szocialitás partikuláris esetében, de nem is állhat szemben vele, mert a tanulás *grammatikája* már eleve feltételezi a szocialitást. (Lehet, hogy van 'intuitív tudás', lehet, hogy van 'megvilágosodás' – de a megvilágosodás természetéből fakadóan *privatim*.)

Ennek ellene lehet vetni persze, hogy a veleszületett ellentéte lehetne egy *később kialakult* szocialitás – ám úgy vélem, ez a problémát csak felszínén, temporális aggályként, s nem lényegileg érintené. Ekkor pl. Moore és Meltzoff kísérleteinek jelentősége az volna, hogy kimutatja, már nagyon-nagyon fiatalon, gyakorlatilag újszülöttként megnyílik szocialitásunk könyve, melynek lapjai azonban továbbra is *tabula rasak*.

Úgy vélem, a veleszületett szocialitás a „tudom, hogy van testem”-hez hasonló *zsanér-meggyőződés*, mely sem igaz, sem hamis nem lehet, hanem ez az az „öröklött háttér, mely alapján igaz és hamis között különbséget teszek” (WITTGENSTEIN, 1989: §94). A wittgensteini példákhoz hasonlatosan így azt sincs értelme kijelentennem, hogy „Tudom, hogy az ember (veleszületetten vagy sem) szociális lény”, lévén a tudás nem lehet privát, a tudás grammatikája magában foglalja a szocialitást; a nyelv (bármely nyelv), mely e mondat (vagy bármely másik) artikulálására *egyáltalán* képessé tesz, csak egy *societas* publikus szférájában sajtúítható el. (Ismét hangsúlyozandó, hogy *elképzeltető* olyan világ, amelyben az ember nem szociális lény, ám e világban nem tudjuk (elképzelni sem talán), mit is jelentene „kommunikálni” ezen „emberekkel”.)

Amennyiben e *veleszületett szocialitást* univerzális lehetőségkeretként, transzcendentáléként kezeljük (s nem *idea innataként*, tartalmas imprintként), mellyel mindnyájan rendelkezünk, s mely esetben a veleszületettség nem az empiricista tradíció, a *tabula rasa*-kép *ellentéte*, hanem annak a kísérleti pszichológia nyelvén leírt, a megismerés mechanizmusait az új kutatások fényében adekvátábban leíró *alapja* lesz, úgy talán szerencsésebb volna *szociabilitásról* beszélnünk. (Ez a probléma sok ponton analóg a

Chomsky által képviselt *nyelvi univerzálék* elképzelésével, melyet a wittgensteiniánus kritika szintúgy csak e megszorítással, azaz csak az *uni-verzális nyelvtanulási képesség* értelmében tud elfogadni, mely ez esetben is általános emberi lehetőségkeretet, s nem univerzális tartalmakat jelöl). E különbség látszólag csekély, mégis, így talán érthetőbb lesz, hogy a vagy-vagy csapdából nem egy heurisztikus is-is-sel kerülünk ki, hanem a vagy-vagy formájú problematizációról magáról kell belátnunk, hogy fogalmi tisztázatlanságból fakad.

Így az univerzalitás, a – wittgensteini kifejezéssel élve – egyfajta *közös emberi cselekvésmódként*¹² felfogott *szociabilitás* biológiai univerzáléként értelmesen nevezhető *veleszületettnek*; s a *tanult* szocialitásnak is megadhatóvá válik olyan értelme, amely nem vezet nonszenszhez. Ekkor az univerzális, mindenkivel *veleszületett szociabilitás* (melyről értelmetlen lenne 'megtanulhatóként' beszélni) lesz az a lehetőségkeret- és feltétel, mely *alapot* ad arra, hogy *egyáltalán* kialakulhasson, s hogy különbözőképpen – azaz egyénenként mást és mást, és kultúránként gyakran radikálisan *máshogyan* tanulva – alakulhasson ki *saját szocialitásunk*, azaz sajátosan szocializálódjunk. E *veleszületett szociabilitás* azért nem mond(hat) ellent a *tabula rasa* képnek, nem *nivellál(hat)*ja azt, mivel egyrészt a „*tabula rasa szocializáció*” éppen erre a *veleszületett szociabilitásra* épül (s e kapcsolat *logikai/grammatikai természetű*), másrészt pedig e *szociabilitás* semmi „*tartalmi*”, semmilyen univerzális *idea innat*at nem jelent, amely a *tabula rasa* kép *valódi* alkonyát jelentené.

Am Molnár és Nagy kísérlete¹³ mintha valóban azt bizonyítaná, hogy bizonyos értelemben mégis van *idea innat*unk: az újszülött nem csak imitál, *provokál* is. Ekkor a *veleszületett szocialitás* egy *tágabb* felfogásával van dolgunk, mely nem csak annyit állít – az empiricista hagyománnyal konkordanciában – hogy *létezik egy univerzális szociabilitás*, mely éppen *azt biztosítja*, hogy minden ismeretünk – így „*szociális tudásunk*” is – a tapasztalatból ered. (Így pl. a *homo imitans* elképzelése az empiricizmus *hogyanjáról*, működésmódjáról ad a kísérleti pszichológia nyelvén megfogalmazott, empirikus leírást.)

Ha az újszülött valóban *magától* *provokál*, úgy mintha a *veleszületett szocialitás* *tágabb*, s az empiricista hagyománnyal bizonyos értelemben *tény-*

¹² WITTGENSTEIN: 1998: §206

¹³ NAGY, MOLNÁR: 2004

legesen szembemenő értelmével állnánk szemben. Ez esetben, ha jól értem e kísérleti eredményeket, a *veleszületett szocialitás* kifejezés az újszülötteket *univerzálisan jellemző* – azok bizonyos, neurofiziológiai rendellenességekben szenvedő részét leszámítva – affektív és habituális imprinte(ke)t jelölne. Egyfajta *eredendő proszocialitást*, mely a korábban vizsgált, szintén veleszületett szociabilitásra *épülve* az emberiség egészét jellemzi, ám e tulajdonság nem *logikai-grammatikai* szükségszerűség „miatt” univerzális, mint azt a fogalmi analízis segítségével a szociabilitásként értett veleszületett szocialitásról bizonyítani próbáltuk. Hiszen nagyon is könnyen elképzelhető egy olyan világállapot, ahol az emberek ugyanúgy *szociális* lények, ebből következően mindenkire jellemző a *szociabilitás* képessége, ám veleszületetten például *kifejezetten antiszociális* viselkedésminták, „evolúciós imprintek” jellemzik az emberiség egészét vagy egy részét. (Az, hogy az idea innata nézet képviselői mennyiben fogadnák el *ideának* e – provokatív vagy bármilyen – habitust, beállítódást, további vizsgálatra érdemes kérdés, ám az argumentáció kedvéért most tegyük fel, hogy elfogadnák. Wittgensteini értelemben pedig egy másik probléma is felmerül ennek „ideaságával” kapcsolatban. E *veleszületett proszocializáció* nem valami „értelmezésfüggetlen”, mindenki számára egységesen adott *idea*. A szociális kontextus dönti el majd nem csak azt, hogy mi „marad belőle” az egyén élete során, de azt is, hogy számunkra mit „jelent” majd, milyen tartalommal töltődik fel, hogyan „használjuk” azt csecsemőkorunktól kezdve.)

Azonban továbbra is kérdéses, hogy e provokációt mint *imprintet* a korábban vizsgált, lehetőségkeretként felfogott szociabilitás rész/alrendszerének kell-e tekintenünk, e szociabilitás egyfajta „kiterjesztésének”, vagy pedig utóbbi értelemben, valami *tartalmasként*, eredendő proszociális habitusként. Előbbi értelmezést így is meg lehet fogalmazni: e provokáció csak annyiban tartalmaz, hogy kijelenthető, minden újszülött igényli az emberi közelséget. Ám nem valamiért, nem valami *meghatározott* tartalomért *s tartalomtól* vezérelve igényli; nem azért, hogy *valamit* tanulhasson vagy elmondhasson, hanem csak azért, hogy *egyáltalán* tanulhasson, s később, hogy *egyáltalán* szólni tudjon majd. (De azt, hogy mit mond majd, s hogy mit mondanak neki, már csak a közösség kontingens kontextusa határozza meg.)

Ha *eredendő proszocialitásként* fogjuk fel, úgy a következő problémák adódhatnak. E felfogás olvasatomban az ember pszichés egyensúlyújáért, későbbi személyiségfejlődéséért a veleszületett proszocialitás megtartására,

továbbadására vagy éppen csökkentésére tett kísérleteket, tehát a pro- és antiszocialitás egyéni döntésektől és közösségi behatásoktól meghatározott ökonómiáját teszi *döntően* felelőssé. Úgy gondolom, hogy ezen *eredendő proszocialitás* hiába „tartalmas”, így önmagában mégsem lehet determináns, *prope nihil*.

E két kísérlet elvitathatatlanul fontos tanulságokra mutat rá: immár experimentálisan is több ízben bizonyított, hogy az emberek szinte szó szerinti értelemben születésük pillanatától az őket körülölelő mikro- és makrokörnyezet kezében, ölen vannak, hovatovább univerzálisan *alapvető nyitottsággal* fordulnak környezetük felé. Ám e veleszületett *proszocialitás* eredendő s univerzális jelenléte csak az (üres) imperatívust tudja sugalmazni: „Teach your children well!”¹⁴ Ám hogy e „jól-nevelés” mit jelentene, olvasatomban továbbra is meghatároz(hat)atlan és egyénenként eltérő lesz, hiszen úgy vélem, hogy a legnagyobb szeretettel és törődéssel is lehet, sőt, talán azzal lehet még *effektívebben* neurotikus, önző, gonosz vagy éppen antiszociális felnőtteket nevelni. Pszichológia és filozófia egyaránt szinte közhelyként kezeli a tényt, miszerint a legnagyobb vakfolt önmagunk számára saját magunk, személyes *értékrendünk* – melyet bár, úgy vélem, a korai kötődés minősége s a Jelentős Másikok elvitathatatlanul meghatároznak, ám csak szükséges, s nem szükséges és elégséges feltételként.

S még ha megadhatók is volnának – evolúciós, szociál- vagy kísérleti pszichológiai vizsgálatok, vagy grandiózus antropológiai és neurofiziológiai kutatások eredményeképp – a proszocialitást a leghelyesebben s legnagyobb mértékben megőrizni képes „jól-nevelés” feltételei, úgy az *akarat*, a *döntés* problémájába ütközünk. (Mely problémák minden, az emberi viselkedésre vonatkozó redukcionista és determinista elméletnek ellene vethetők, ennyiben tehát nem specifikusan a *veleszületett szocialitás* elleni érvek.) Bizonyos értelemben tehát indifferens lesz a személyiségfejlődés szempontjából az a tényező, hogy a veleszületett szociabilitáson felül milyen (pro-, anti-, „neutro-) szociális habitussal jövünk a világra. (Hiszen – talán megengedhetően leegyszerűsítve – minden humanista pszichológia üzenete ez: legjobb volna a „kőbőlcsőben ringatást” örökre elkerülni, de az

¹⁴ A Crosby, Still, Nash and Young zenekar slágere

ember azért *animal rationale*, mert saját gyermekének – bármilyenben is ringatták őt magát – már szeretetteljes mikrokozmoszt tud teremteni.)

Akár veleszületetten vagyunk proszociálisak (s magyarázzuk ezt bár a „legsikeresebb adaptív stratégia” evolúciós pszichológiai érvrendszerével, vagy az isteni kegyelemmel), akár nem (mert lennének habituális különbségek újszülött és újszülött között), ez sem egyéni, se társadalmi szinten nem determinálja szigorú értelemben a „helyes személyiségfejlesztés” irányelveit. S ami talán még fontosabb: még ha semmit sem *tudnánk* arról, hogy veleszületetten pro- vagy antiszociálisak vagyunk-e (s objektív értelemben is mellékes e tény), ettől függetlenül célként tételezhetjük egyéni (szülői) és társadalmi (a *societas* tagjakénti) szinten is, hogy *proszociálisan* szeretnénk szűk- és tágabb társas környezetünk tagjaival bánni s erre szeretnénk *nevelni* mindenkit. Egy empatikusabb és igazságosabb társadalom megszületéséhez ugyanis, úgy gondolom, semmit sem *kell* tudnunk arról, hogy altruista vagy éppen gyilkos hajlamaink „milyen evolúciós mélységekből” erednek. Ismét Wittgensteint parafrázálva: *úgy kell cselekednünk, és kész, mintha az evolúció „célja” valóban a proszocialitás, az altruizmus és az empátia minél szélesebb elterjesztése volna.* Az evolúciónak persze, úgy hiszem, nincsen – legalábbis a mi nyelvünkön artikulálható – célja, az csak az embereknek, közösségeknek lehet.

BIBLIOGRÁFIA

- Meltzoff, A. N., & Moore, M. K. (1977), Imitation of facial and manual gestures by human neonates, *Science*, 198: 75-78
- Meltzoff, A. N., & Moore, M. K. (1983), Newborn infants imitate adult facial gestures, *Child development*, 54: 702-709
- Moyal-Sharrock, D. (2004), *Understanding Wittgenstein's On Certainty*, New York: Palgrave Macmillan
- Nagy, E., Molnár, P. (2004), Homo imitans or homo provocans? Human imprinting model of neonatal imitation, *Infant Behavior and Development*, 27:1: 54-63
- Neumer, K. (1991), *Határutak*, Budapest: MTA Filozófia Intézetének kiadása
- Wittgenstein, L. (1989), *A bizonyosságról*, Budapest: Európa
- Wittgenstein, L. (1995), *Észrevételek*, Budapest: Atlantisz
- Wittgenstein, L. (1998), *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: Atlantisz
- Wittgenstein, L. (2004), *Logika-filozófiai értekezés*, ford. Márkus György, kontrollfordította Mekis Péter és Polgárdi Ákos, Budapest: Atlantisz

Tárgymutató: nyelvfilozófia, fogalmi analízis, innatizmus, szocialitás, tabula rasa, idea innata, racionalizmus, empiricizmus, veleszületett szocialitás

Névmutató: Ludwig Wittgenstein, Molnár Péter, Neumer Katalin

Diszciplináris besorolás: alkalmazott filozófia, pszichológiakritika